

Kent Planlamasında Kapitalizmden Sosyalizme Geçiş

Elimizde yeni bir kent anlayışına dair örnekler Sosyalist devletlere dair olgular olmakla beraber, Sosyalizm "kendi sürekliliğini sağlayabilecek nesnel yeniden üretim dinamiklerine sahip bir toplumsal formasyon değil, sınıflı toplumlar ile sınıfsız toplum arasındaki geçiş sürecidir. Bir başka deyişle, sosyalizm, mutlak bir ideal ya da nihai bir amaç değil, bir mücadele evresidir." Yani eğer ki hayalini kurduğumuz kent düzeni komünist bir kentleşme ise, elimizdeki örneklerin hiçbirisinin net doğruyu gösteremeyeceği aşıkarak birlikte bir akıl fırtınası yürütmemize de engel olmamaktadır. Nitekim, yeni insanın oluşumuyla birlikte gelişecek ve toplumsal bir algı olarak oluşacak yeni kentler, hem mevcut durumda hem de sosyalizmde devam edecek mücadele dinamikleri ile birlikte şekillenecektir.

Kentin Oluşumu ve Pazar İhtiyacı

Kentlerin oluşumu ve şekillenişindeki tarihsel sürece değinecek olursak, kentlerin oluşumu tarihte tarımın oluşmasından sonraki ikinci büyük toplumsal iş bölümü olarak değerlendirilen zanaat'ın gelişmesine dayanmakta. "Zanaatçılığın tarımdan ayrılması, devlet mekanizmasının gelişimini, Pazar için üretimin artması, kentlerin oluşumu ve köy-kent ayrımının oluşumunu da beraberinde getirdi." (D.Adalı, 2001) Kapitalizmin vücut bulmasından önceki dönemlerde kent anlayışına dair toplumun değişik kesimlerinin farklı yerleşim biçimlerine yerleştirilerek sistemin kendi siyasal otoritesini korumayı amaçlamasıyla ise oluşan ilk belirgin şekillenme görülebilir. Bu yerleşim biçimleri Spiro Kostov'un da belirttiği gibi üretim ilişkilerine göre şekillenmiştir; "Eğitilmiş memur, köylü, zanaatkar ve tüccarların bir arada olmaları gereksiz tartışmalara, fikir ayrılıklarına ve zıtlıklara yol açabileceğinden, bu gruplar ayrı yerlerde yaşamalıdır. Öğretmen ve bilim adamları okullara, köylüler tarlalara yakın alanlarda; zanaatkarlar resmi saray civarındaki atölyelerde, tüccarlar da ticaret bölgelerinde yaşamalıdır." Kostov'un tasvirini yaptığı sınıflara dayalı kentin bu ilk şekillenışı, toplumun değişik dinamiklerinin birbirleriyle olan iletişiminin kopmasına neden olmuştur. Buna bağlı olarak izole edilen toplumun üreten kesiminin ortak bilince ulaşması ve bir isyan dalgasının büyümesi engellenmeye çalışılmıştır. Köleci toplumdaki feodal topluma ve kapitalist topluma geçişte ise, hem üretim araçlarının hem işgücünün hem de üretilen artı-ürün ve artı-değerin kendini var edeceği yer olan 'Pazar' kentlerin başta ekonomik merkezler olarak gelişmesine ve şehirleşmesine yol açmıştır. Yani buradan anlaşılacak olan, kentin bu döneme kadar ki şekillenmesindeki asıl rol sınıflar arası farklar ve ekonomi-politik olmuştur.

Kapitalizmle gelen tüketim anlayışı ise, insanlığın yerleşik düzene geçtiğinden bu yana sürmekte olan mimarlık ve paralelinde kent uygulamalarını, ihtiyaç fazlası konut anlayışıyla birlikte öbekleşmiş kent nüfusları ve kent-kır çelişkileri olarak kendini ifade etmektedir. Feodalizmde ve kapitalizmin ilk aşamalarında kente artı-ürünü ve ürettiği üretim aracını taşımak zorunda olan köylü, kapitalizm geliştikçe işçileşmek veya kentten kopmak zorunda kalmıştır.

Kapitalist düzende kent anlayışı kalabalık kent merkezleri yaratma ve bu merkezleri alışveriş merkezlerine dönüştürmesi olarak kendini göstermektedir. Bunun nedeni kapitalistin sınırsız Pazar arayışıdır, bu pazarlarda hem işçinin emeğini kendisine yabancılaştırarak arttırdığı artı-değerini paraya çevirme, hem gereken üretim araçlarını edinme hem de sınırsız bir tüketimi amaçlamasıdır. Zengin daha fazla kazanmasına, fakirin daha da yoksullaşmasına yol açacak şekilde, tekellere hizmet eden bu kent anlayışı, ötekileştirilen kesimin ise hayatını zorlaştırmak için elinden geleni yapmaktadır. Nitekim meta anlayışıyla birlikte girilen sınırsız Pazar arayışı, mekanın kendisine de meta olarak bakmayı birlikte getirmiş, sosyal kültürel alanlar daralmıştır. Böyle bir dönüşümde toplumun ideolojik olarak ifade aracı olan meydanlar tekrar konumlandırılmış ve şekillenmiş, çocuklar için oyun alanları daraltılmış, kadınlar ve lgbti bireylerin sosyalleşme olanakları kısıtlanmıştır. Toplumun her kesiminin kendini bir özne olarak var etmesinden ziyade meta fetişizminin köleleri haline getirilmelerine yol açmış, tükettiği ölçüde onları var etmiştir.

Kapitalizm hızla emperyalist merkezler üzerinden yayılmış ve sömürge konumundaki ülkelerin kentlerinde kapitalist tüketim anlayışı hızla uygulanmaya başlamıştır. Kent merkezlerinin bir ticaret ve iş merkezi haline dönüştürüldüğü bu kentlerde, ulaşım da buna paralel olarak sektöre uğramaktadır. Emperyalist merkezlerin kendi sınırlanmış topraklarında uyguladığı politikaların ardından kapitalist tüketim anlayışının yanında tekelleşmenin de hakim olduğu sömürge konumundaki ülkelerde de bireysel araç kullanımları teşvik edilmiş, kent merkezine akan bir karınca sürüsünü andırırca ana arterleri kitlemiştir.

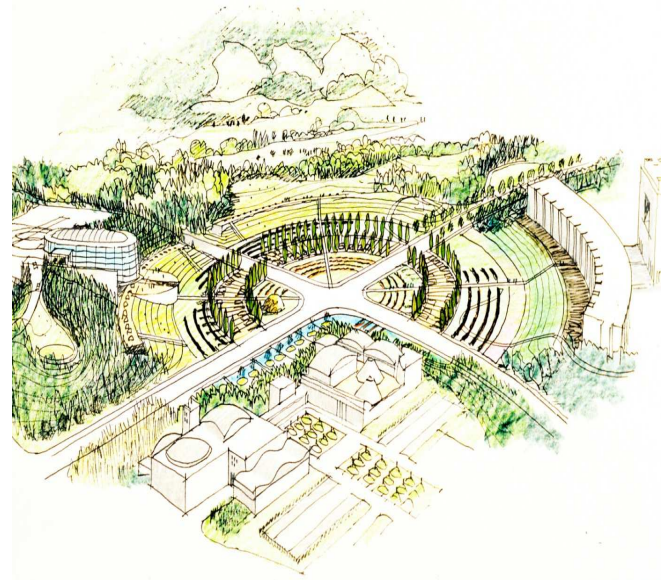
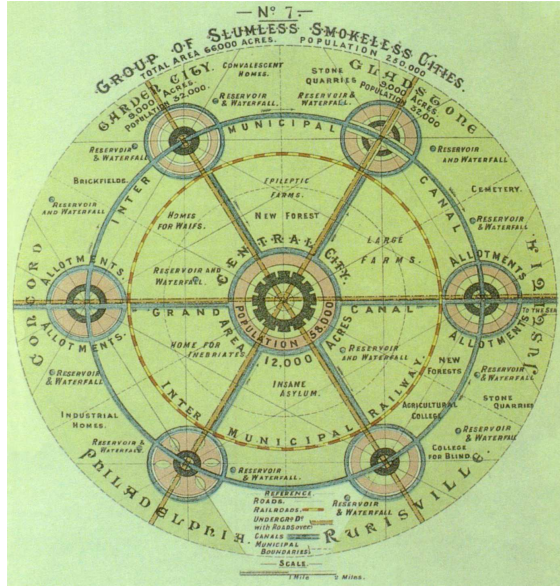
Kırdan Kente Göç ve bir Rant Alanı Olarak Gecekondular Alanları

Üretimi ve buna bağlı olarak tüketimi ve meta fetişizmini arttırmak adına kırsaldan kente göçün teşvik edilmesi, beraberinde gereğinden fazla bir konutlaşmayı getirmiş, inşaat sektörünün tekelleşmesiyle birlikte

kentlerdeki ihtiyaç fazlası konut oluşumu bu göçün devamlılığını sağlamıştır. Göç politikasının ardından kendini gecekondular olarak somuta döken yeni mekanlar, bir rant kaynağı olarak kentsel dönüşüm politikalarını beraberinde getirmiştir. Kentsel dönüşümle birlikte fakirleşen mahalleler kapitalistlerin eline sınırsız sayıda düşük ücretli işçi olanağını sağlamıştır. Buna ek olarak üretim sürecinde sömürülen işçi sınıfının yaşadığı yerler, inşaat sektöründeki gelişimle birlikte kentsel dönüşüm alanı ilan edilmiş ve rant alanlarına dönüşmüştür. Sanayi bölgeleri sürekli kaydırılarak işçi mahalleleri bu sanayi bölgelerinin bulunduğu kent çeperine itilmiştir. Türkiye için özellikle 60'lı yıllar, kapitalist-emperyalist sistemin sömürge ülkelerde sermaye ihracı ile montaj da olsa sanayi'i geliştirdiği, buna paralel ciddi bir işçi ihtiyacının ortaya çıktığı bir dönemdir. Aynı yıllar, sömürge ülkelerin önemli bölümünde benzer gelişmeler yaşanmıştır. Elbette, bu sanayileşme sürecinde, fabrikaların kurulduğu yerler, şehir merkezinin hemen çeperleridir. Örneğin, İstanbul'da Levent, İstinye, Topkapı, Kartal gibi sanayi ve doğal olarak işçi mahallelerinin kurulduğu yer şehrin çeperleridir. Ayrıca, Haliç, Rami, Bomonti gibi Osmanlı'nın son döneminden kalan "sanayi" bölgeleri de bu sanayileşmede "gelişen" yerlerdir. Kapitalist üretim geliştikçe, bunun yarattığı pazarla bir yandan kırdan kente işçileşen kitlelerin akışı sürerken, gelişen ticaret nedeniyle "taşı toprağı altın" şehirlere göç artarak devam etmiştir. Dünya kapitalist sisteminin, diğer bir deyişle kapitalist-emperyalist sistemin 70'li yıllarda girdiği kriz nedeniyle, 80'li yıllarda İngiltere ve ABD'den başlayan neo-liberal politikalar, bir yanda, işçi sınıfının dünya çapındaki mücadeleleri ile kazandığı tüm hakları tırpanlamaya başlamış ve artı-değer sömürsünü katlayarak arttıracak politikaları hayata geçirmiş, diğer taraftan ise, özellikle kent merkezlerinde kalan sanayi bölgeleri ve işçi mahallerini kentsel rantın yeni alanları haline getirmiştir.

Sosyalist Deneyimlerde Kent Planlaması ve Mevcut Şekillenmenin Değişimi

Gelire veya zenginleşmeye bağlı olarak şekillenmeyen Sosyalist kent planlamasında kentin mekansal niteliğini belirleyen devlet otoritesi, mekansallaşmayı konut ve iş alanlarını beraber işleyerek kent merkezini siyasal, kültürel ve sosyal bir alan olarak tanımlamıştır (Marcuse and Van Kempen 2000). Ebenezer Howard'ın 1890'da ortaya koyduğu kır yaşamının "aptallığı'nın ve kent yaşamının çürümüşlüğü'nün kent ile kır arasındaki çelişki çözülmedikçe alt edilemeyeceğini söylediği 'Garden City' kent planlama fikrinin gelişmiş hali olarak görülebilecek olan kent merkezinin bu yeni niteliği, kent merkezinin sadece toplu taşıma araçlarıyla ulaşılan bir yaya bölgesine dönüştürülmesini sağlamakta, hem kent merkezini hem bu merkez çevresinde konumlanmış olan diğer yaşam alanlarını bağlayan raylı sistemlerle bölgeler arası geçişkenlik ve kolay ulaşım sağlanmaktadır.

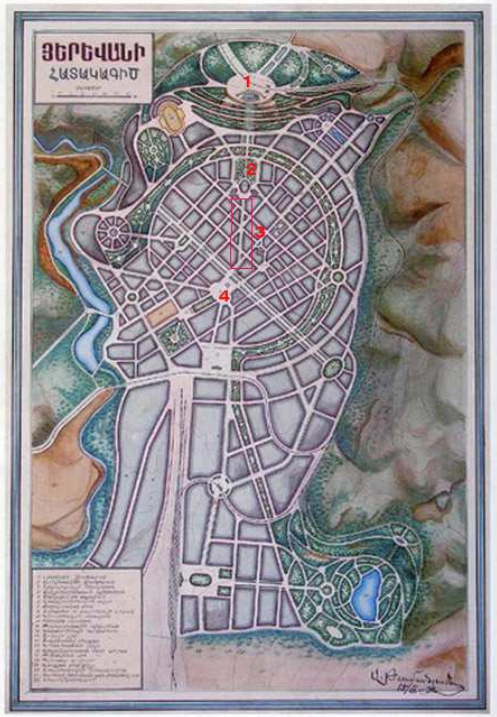

Ebenezer Howard'ın Garden City Planlama Ütopyası - 1890

Howard'ın adımlarını izleyen daha sonraki plancılar ise, geniş olarak toplumu gözardı ederek ve tasarımın yalnızca teknik yönleri üzerinde durmayı seçtiler. Bu tür yaklaşımlarının sonucu, tasarladıkları "yeni kentler" in kapitalist toplumla uyumsuz olduğunu göremediler. Gerçekten de Birleşik Devletler'de kurulan sözüm ona yeni kentler, esas olarak pahalı banliyöler olmaktan öteye gidemediler ve halkın hem yaşadığı, hem de çalıştığı bir komünite idealine yaklaşamadılar. Yeni kentlerde yaşayanların çoğunluğu, kendi komünitelerinde çalışmamakta ve alışveriş, eğlence ve

kültürel eylemlerin çoğu dışarıda gerçekleşmektedir. Sovyetler ve Çin deneyimlerinde de görüldüğü üzere ise 'Garden City'nin ön gördüğü planlamanın ilkesi olan kent merkezinin çevresinde radyal şekilde gelişen ve sınırlandırılmış kentler aynı zamanda içinde kent ve kırsal algılarını barındırdığından bu iki mekansal değer arasındaki ekonomik ve kültürel farklılıkların azaltılması ve bir örgütlenme modeli olarak da uygulanması hedeflendi.

Sovyet Kent Planlamasının Garden City'den etkileniş biçimi üzerine Erivan örneği

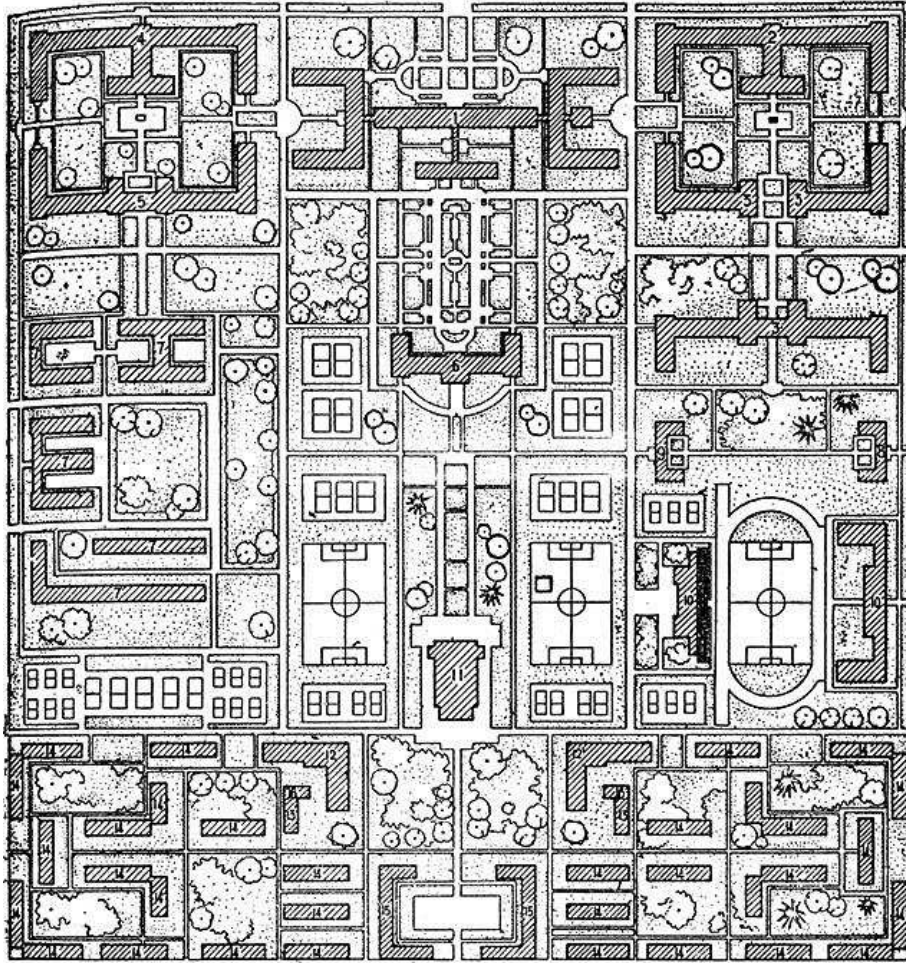
Sovyetlerde oluşan sosyalist kent anlayışının amacı simgesel merkezler oluşturarak kent örgütlenmesinin amacının merkezden komşuluklara ulaşması şeklinde planlanmışken Sovvers'in belirttiği üzere " Sovyet ve Batı kentlerine karşın Çin'de kentin merkezi esas örgütleyici nüve olarak vurgulanmamıştır. Şühesiz ki, bir kentten diğerine Çin kent planlamasının hedeflerinin değişik ortamlara esnek tarzda uygulanabilirliğinden dolayı pek çok değişimler vardır. Ayrıca, bazı Çin kentleri, batılı emperyalistlerce, batı kentleri örnek alınarak inşa edilmiştir ve bu kentler hala kapitalist kent inşa biçiminin izlerini taşımaktadır, örneğin Şanghay'ın yaklaşık yirmi katlı binaların egemen olduğu bir merkezi iş kesimi vardır. " (Sowers, L. 1977)

Çin Sosyalist Kent Planlamasında Garden City'nin daha farklı bir yorumu üzerine Pekin örneği

Sosyalizmin, kapitalizmin izlerini yıkmaya başladığı dönemlerde kapitalist kent düzenlerindeki ekonomik kent merkezi olgusu hala kendisini bir şekliyle kentlerde var etmekte idi. Ancak özellikle Çin’de kapitalizm altında inşa edilmemiş şehirlerde merkez, bu düzendeki kadar önemli bir rol oynamayı bırakmıştır. Örnek vermek gerekirse Pekin’deki Tien An Men meydanının törensel özelliği yıllar boyunca azalmıştır. Burada şu noktaya değinmek gerekir, tarihsel olarak sınıflı toplumların var oluşlarından beri süre gelen sınıflar arası çelişki, kent meydanlarını sömürülen, ezilen sınıfların politik olarak kendini ifade ettiği mekanlar olarak somutlamasından dolayı politik merkezler olarak düşünülmüştür. Ancak sosyalizmde var olan kent örgütlenme hedefi, toplumun tüm kesiminin her alanda örgütlenmesini amaçladığı için merkezi tek bir alan ihtiyacı azalmış bu yüzden meydanların önemini git gide azalmasını hedeflenmiştir. Tabii ki nihai bir amaç olmayan sosyalizm’de Çin’deki Tien An Men meydanı da Sovyetler’deki Kızıl Meydan da tam olarak bu örgütlenmeyi merkezden ziyade her mekanda örgütlenme algısını tam olarak oluşturamamıştır. Nitekim sömüren sınıfın kendi otoritesinin göstergesi olarak uzun yıllar boyunca kullandığı bu merkezler ve meydanlar zamanla halkın elinde bir politik güce dönüşmesi sebebiyle yine rant alanları ve yok edilecek mekanlar olarak değerlendirilmiş olmasına karşın, burada farklı bir yoldan bahsedebiliriz. Sonuç olarak kentin şekillenmesi komünist toplumda büyük ölçüde planlamanın toplumsal bir üretimi şeklinde gerçekleşecektir.

Kent-kır çelişkesinin aşımıyla ilgili deneyimler için de CCAS (The Committee of Concerned Asian Scholars) ‘in çalışmasından yararlanabiliriz; “ Bugünkü Çin kent planlamasının ana örgütlenme ilkesi, komşuluk birimlerini işyerlerinin çevresinde planlama girişimleridir. Örneğin, 7 Şubat Demiryolu Arabaları Tesisleri, esas olarak kendine yeterli bir birimdir; endüstriyi ve tarımı üretken iş içinde birleştirmiştir ve konut, okul, fabrika, sağlık merkezi ve çiftçiliği tek bir alanda bütünleştirmiştir. ”

Çin’de oluşturulan komünite yapılarına dair Danwei örneği

Sovyet ve Çin Planlamasının Yöntemi ve Getirileri

Genel olarak baktığımızda önümüzdeki en büyük iki sosyalist kent deneyimi olan Sovyetler ve Çin deneyimlerinden mevcut kentlerin dönüşümüne dair örnekler elimizdeki en büyük veriler olabilir. Sovyetler Birliği bu konuda yoksul bir ülke devralması, büyük bir anti- komünizm hareketine hedef olması ve iki paylaşım savaşı geçirmesi nedeniyle büyük bir endüstrileşme ve kentleşme hızıyla birlikte, gereksiz masrafları kısmaya zorlanmıştır. Bu nedenle Çin ve Sovyet deneyimleri şu şekilde ayrılmaktadır. Sovyetler'deki kent planlaması, verimlilik üzerine kurulup kapitalist batı devletlerinin aksine hızlı,verimli bir kitle ulaşımı, çok düşük sokak suçları, az miktarda ekolojik tahribat, hemen hemen ücretsiz sağlık hizmetleri ve ırksal gettoların veya mali krizlerin yokluğu olarak kendini var etmiştir. Çin'de ise Sovyetler'deki verimlilik amacına dayanan kent planlaması yerini komünite vurgusuna yani komşuluk ilişkileri ile bir örgütlenme modeline bırakmıştır. Komşuluk biriminin politik, toplumsal ve ekonomik yaşamı, kitle katılımını özendirecek biçimde örgütlenir. Bu planlama kent-kır çekişmelerini çözme girişiminde Çin'in endüstrileşmesini, kentin tarımsal nitelik de kazanmasını ve çeşitli yöntemlerle Çin nüfusunun tamamen kentlere yığılmasını sınırlandırmıştır. Nitekim burada Sidel "Çin'in komşuluk birimlerindeki yaşamın örgütlenmesi belki de en doğru olarak, bu birimlerde yaşayanların kendilerince beslenen ve sağlanan bütün bir komünite dayanışma sistemi olarak görülebilir" ifadelerini kullanmıştır. Böyle bir planlamanın sonucuyla Çin'de suç, veneral hastalıklar ve narkotik bağımlılıklar çok düşük seviyede kalmıştır.

Bu iki deneyimden yola çıkarak kapitalizmden komünizme geçişte bir algı sıçramasına yol açması hedeflenen Sosyalizm'de kent planlamasının kentin örgütlenişine dair önerdiği tezler bizim elimize büyük somut hedefler koyabilmektedir.

Kapitalizmden komünist kent planlamasına geçiş sırasında karşılaşılabilecek ana sorun, mevcut planlama ve yapılaşmanın geleceğidir. Kent planlamacıların bir gelecek ön görüşü sırasında 'yeni bir dünya' algısına hizmet edecek çalışma da bu yönde olmalıdır. Kent merkezlerinin iş ve ticaret merkezi olarak imarlaşan durumu komünist bir düzende halkın iradesi ile değiştirilmeli, kent çeperlerinde gelişen semtlerdeki konut alanları ile birlikte düşünülmesi gerekmektedir. Kent merkezindeki mevcut mekansal ihtiyaca göre şekillenmiş yapılaşma gerekli geliştirmeler yapılarak yerinde bir dönüşüme uğramalı ve sosyal, kültürel yaşantıyı karşılayabilecek niteliğe ulaşmalıdır. Buna bağlı olarak mevcut kentlerin sosyalist sistemde geleceği üzerine ortak bilinç oluşturmak, kentlerdeki nüfusun sınırlandırılmasının olanakları, kentsel planlama ve kent örgütlenmesinin nihai hedefinde önümüze koymamız gereken yol olmalıdır.

1. Adalı, D. (2001) Ekonomi-Politik Ders Notları
2. Boos, Florence S. "News From Nowhere and 'Garden Cities': Morris's Utopia and Nineteenth-Century Town-Design." *Journal of Pre-Raphaelite Studies*
3. CCAS, age. ss. 107 -108
4. Kostof, S. (1992) *The city assembled: The elements of urban form through history*
5. Marcuse, P. Van Kempen, R. (2000) *Of States and Cities: The Partitioning of Urban Space*
6. Ruth, S. *Fengshen Aileleri, Çin'de Kentsel Yaşam*, Baltimor, 1974, s. 156
7. Sowers, L. (1977) *Sovyetler Birliği'nde ve Çin'de Kent Planlaması*